

SAFİYE EROL'DA İNSAN FELSEFESİ MÜMKÜN MÜDÜR?

Is Human Philosophy Possible at Safiye Erol?

Gizem KAMAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe Bölümü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

gizemkaman@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7177-8946

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Gönderim Tarihi

3/12/2021

Makale Kabul Tarihi

15/06/2022

Öz

Modern Türk edebiyatının önemli simalarından olan Safiye Erol'un (1902-1964) sadece edebiyata karşı değil, aynı zamanda felsefeye olan ilgisi de aşikardır. Safiye Erol' da felsefe ve edebiyatın, tasavvuf ve felsefenin bütünleşmesi eserlerindeki felsefi anlamlandırmaları da peşinden getirmektedir. Eserlerinde ve düşünce dünyasında merkeze almış olduğu insan kavramı onun en önemli temalarından biri haline gelmiştir. Safiye Erol' da insan felsefesinin mümkün olup olmadığını irdelemek hem Modern dönem düşüncesini hem insan ve varoluş felsefesini hem de edebiyat, felsefe, tasavvuf ilişkisini de istintak etmek demektir. Safiye Erol'un edebi eserlerinin derinliklerinde bu alanların birleşiminin hareket noktasının, bilinç ve ahlak sahibi olanın insanın bizzatı kendisidir. Safiye Erol'un fikriyatında, beşeriyetten hareketle kendini sadece maddeden saymayan ve aşkın olana doğru yönelim gerçekleştiren bir insan telakkisi vardır. Bu insan telakkisi, var oluş felsefesinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Safiye Erol' da bir insan felsefesinin mümkün olup olamayacağı üzerine düşünmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Safiye Erol, Felsefe, Edebiyat, İnsan, Tasavvuf

Abstract

Safiye Erol (1902-1964), one of the most important figures in modern Turkish literature, has an interest not only in literature, but also in philosophy. In Safiye Erol, the integration of philosophy and literature, sufis and philosophy follows the philosophical meanings in his works. The concept of human beings centered in her works and in the world of thought has become one of her most important themes. To examine whether human philosophy is possible Safiye Erol means to invoke both the idea of the modern period, the philosophy of man and existence, as well as the relationship between literature, philosophy and sufis. Safiye Erol, in the depths of her literary works, the point of action of the combination of these fields is the person who has consciousness and morality. In Safiye Erol's idea, there is a human displacement that does not count itself solely from matter and makes a tendency towards the love. This human thesis is an extension of the philosophy of existence. From here, it is possible to think about whether a human philosophy can be possible in Safiye Erol.

Keywords: Safiye Erol, Philosophy, Literature, Human, Sufi.

Giriş

Modern Türk Edebiyatı dediğimizde Safiye Erol'un da bu alana dair meşale tutanlardan biri olduğunu, hatta yalnız Türk edebiyatıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda estetik, tasavvuf ve felsefe alanlarında da bu meşalesinin hiç sönmediğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Safiye Erol okunmadan anlaşılmayacak, okundukça da hep bambaşka kapıları beraberinde getirecek olan önemli mütefekkirlerimizdendir. Bu nedenle olsa gerek onun bir kitabını okuyan; kaleminin sadeliği, samimiyeti ve akıcılığıyla tanışan biri, kaleme aldığı diğer eserlerini de muhakkak merak içinde okumak isteyecektir. Safiye Erol denilince akla ilk edebiyat alanı gelse de edebiyata olan ilgisi kadar felsefe alanına karşı olan ilgisi de aşikardır. Safiye Erol, 1917 yılında Almanya'ya giderek orada felsefe ve edebiyat alanlarına ilişkin eğitimler almış, bu alanda yüksek lisans ve ardından doktora öğrenimini tamamlamıştır. Bu nedenle Safiye Erol' da felsefe ve edebiyat iki önemli temadır.

Edebiyat ve felsefe birbirlerine karşı yakınlık içerisinde olan aynı zamanda etkileri bütün insani alanı kapsayan sahalardır. (Çetin, 2020) Edebiyat ve felsefe iki ayrı alan olduğu için her felsefi eser edebi veyahut her edebi eser felsefidir demek mümkün değildir. Bu nedenle edebiyat ve felsefe direkt olarak birbirlerinin karşılığı olmamakla birlikte ikisi arasındaki münasebetin kurulmaya başladığı noktalar mümkündür. Bu noktalar ise edebiyat ve felsefesinin birbirlerine karşı istifade ettikleri ve ifade kurabildikleri yerlerdir. Dolayısıyla felsefe ve edebiyat arasındaki ilişki iki yönlü şekilde açığa çıkmaktadır. Bu iki yönlülükten anlatılmak istenilen durum, hem edebiyatın felsefenin

alanı içerisinde sorgulamalar yaparak, konusuna aynı zamanda felsefi bir anlam kazandırması hem de felsefenin çıkarmış olduğu herhangi bir felsefi düşünceyi şiir, hikâye ya da roman gibi edebi türlerle de kendini ifade edebileceğinin imkanınıdır. (Yıldız, 1-3 Kasım 2012, s. 520) Kenan Gürsoy'un felsefe ve edebiyat ilişkisine dair yaptığı açıklaması da felsefe ve edebiyat arasındaki bu münasebeti bize izah eder niteliktedir. "Özellikle kendi kültür tarihimizde tefekküre ilişkin eserlerin edebi tarz içinde gizlenmiş olduklarını düşünürsek, böyle farklı bir türün varlığı fikrinin kazandıracağı yeni bir bakış açısıyla, bu eserleri felsefi değerlendirmelere tabi tutabiliriz." (Gürsoy, 2014, s.56) O halde felsefeyle edebiyat alanlarını birbirlerine indirgemeksizin varlıklarını bir arada görmemiz aynı zamanda felsefecinin dikkatini daha da genişletmiş olacaktır. Dolayısıyla felsefi bir eleştiri, birçok bakış açısını ve birçok alanı kendi içerisinde barındırmaktadır. Çünkü felsefe bir arama ve anlamlandırma faaliyetidir. Bu arama ve anlamlandırma edimine tek bir alanla sınır çizemez, aksine her alana mahsus olarak ilerler. Din, sanat, siyaset, dil, tarih, varlık, bilgi, bilim gibi insanın aradığı ve anlamlandırdığı her alanda bir felsefi faaliyette beraberinde gelmektedir.

Safiye Erol da sadece edebiyat ile sınırını çizmekle kalmamış aynı zamanda felsefe, tasavvuf, estetik gibi alanlara dair kendine münhasır görüşlerini ve fikriyatını da oluşturmuştur. Bu yazımızın da başlığından hareketle anlaşılacağı üzere bizler için mühim olan kısmı Safiye Erol'un felsefeyle olan münasebetidir.

Safiye Erol'un kaleme aldığı birçok roman ve makalelerine bakıldığında merkeze almış olduğu ilk kavram insandır. Erol'un bakış açısından hareketle insan mefhumu, arayan ve aradığını bulduğunda, o bulduğunu anlamlandırabilen tek canlıdır. Dolayısıyla tarih boyunca felsefi sorgulamalara, tasavvufa, kültürlere, değerlere, bilime, sanata veya ahlaka baktığımızda hepsinin temeli olarak insan kavramının karşımıza çıktığını görmekteyiz.

İnsan kavramı, yazının icadından beri tarihe not düşülen her yazıya, destana, mitolojilere, kitaplara, romanlara konu olmuştur. İnsan, her dem taze bir konu olduğu ve düşünce dünyasının merkezindeki yegâne bir varlık olarak konumlandırıldığı bilinmelidir. İnsan kavramının elzem bir uzantısı olan varoluş sahası da aynı şekilde yüzyıllar boyunca bir anlam arayışının içerisinde sorgulanmıştır. İnsan idrak seviyesine ulaştıktan sonra kendi varoluşunu anlamak ve anlamlandırmak ister. Çünkü varoluş içerisinde varlığı ve o varlığın oluş sürecini barındırmaktadır. Buradaki varlıktan kasıt insan, insanın bir oluştan geçmesindeki kasıt ise insanın varoluşudur. Safiye Erol'un fikriyatının temeli de bu bakış açısından yola çıkmış, tarih boyunca felsefi sorgulamaların, tasavvufun, değerlerin, sanatın ve ahlakın temeli olan insan kavramının önemini bizlere göstermiştir. Bu nedenle bu yazıdaki ilk amaç Safiye Erol'u anlamak ve bu anlamaların sonucunu en anlaşılır form içerisinde açıklamak olacaktır. Daha sonra ise yüzyıllarca her alana konu edilen "insan" görüşünün nasıl ele alındığı ve Safiye Erol'daki insan kavramının ele alınışı bütünlüklü bir şekilde anlatılmaya çalışılacaktır.

1.SAFİYE EROL'UN DÜŞÜNCE DÜNYASININ OLUŞUMUNDAKİ ETKİLER

Safiye Erol'un yaşamı boyunca gerek dünya gerek kendisi için ehemmiyet arz eden birçok tarihsel olay -kendisinin de şahidi olması hasebiyle- vuku bulmuştur. 1902 yılında dünyaya gelen Safiye Erol, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Balkan Harbi'ne, Doğu kültüründen Batı kültürünü tecrübe edinceye kadar birçok olaya şahitlik etmiştir. Bu durumunu tek bir benzetmeyle özetlemek ve beraberinde ise birçok manayı zihinlerimize getirmek gerekirse, Mehmet Nuri Yardım'ın yaptığı şu tanım yerinde olacaktır: "Farklı iklimlerde dolaşmayı seven biri." (Yardım, 2010, s.22) Bu farklı iklimler Safiye Erol'da nevi şahsına münhasır tasavvurları yeşillendirmiş olacak ki yazılarının da bu

durumundan pay almışlığı aşıkardır. Çünkü gitmiş olduğu ülkelerin, tanışmış olduğu öğretmenlerin, tasavvufi açıdan öğrenip tanıştığı kişilerin, ailesinin ve arkadaşlarının bu farklı iklimleri ortaya çıkaran önemli kesimleri oluşturduğu görülmektedir. Safiye Erol, hayatında önemli yer tutan bu kişilerin, her birinden ayrı etkilenmiş ve bu etkilenmelerini de yazılarında bizlere aktarmıştır. Yazılarından hareketle Safiye Erol'un hem etkilendiği kişileri hem de fikir dünyasını incelemek mümkündür. Hatta bilhassa yazdığı makalelerinden hareketle fikir dünyasına dair etkileri bulunan kişileri ele almış ve kimisini yüzeysel kimisini ise detaylıca olmak üzere yazarak, okurlarına sunmuştur. Bu nedenle Safiye Erol'un fikir dünyasını etkilemiş olan birçok düşünür, yazar, şair bizzat kendi kaleminin anlatımındaki tasvirler ile karşımıza çıkmaktadır.

Safiye Erol'un hem düşünce dünyasının kökleri hem de hususi hayatı içindeki en önemli etkiye sahip olan iki insan vardır. Birisi Keşanlı İkbal Hanım -ki kendisi annesidir. Diğeri ise birçok baki dostluklarını da beraberinde getirmiş olan Kenan Rifai Büyükkaksoy (1876-1950)'dur. Keşanlı İkbal Hanım, Safiye Erol'un "Cennet Nerede?" isimli makalesinde de belirttiği üzere kendisinin ilk dini eğitimini aldığı ve sorduğu her türlü sorularına cevap bulabildiği bir annedir. Nitekim kendisi bu durumu şu şekilde anlatmıştır: "İşte ben din dersine böyle başladım. Sizi temin ederim ki, öğrendiklerim mih gibi oturdu. Halbuki altı yaşından başlayarak hep ecnebi mekteplerde garp dilleriyle okudum, tahsilimi de yine garp memleketinde ikmal ettim. Ama bileceğimi biliyordum. Annem babam bana kendi dünyalarını "İslam dünyasını" bir çırpıda ve tamamı tamamına aktarmışlardı. Üstünden tufan geçse değişmez." (Erol, 2016, s.57) Bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere Safiye Erol'un annesi, kızının küçüklüğünden beri kendi inançlarını unutmaması adına her daim ona eğitim vermeye hazırды. Nitekim Safiye Erol da bu durumun farkında olup her ne kadar batı ülkelerine de gitse kendi köklerinden asla vazgeçemeyeceğini vurgulamıştı. Annesine dair yazılan birçok anı ve tanımlar mevcuttur. "Safiye'nin ruh hamurunu yoğuran ve ona nizam veren, iman dolu bir yüreğe sahip olan annesidir kuşkusuz. Sevgili kızının kulağına ahlaki tavsiyelerde bulunan, ruhuna ebedi güzellikleri üfleyen anne, ona tufanlara ve yıldırımlara direnme gücü verir." (Yardım, 2010, s. 15) Dolayısıyla hem kendi kimliğini hem de ahlaki değerlerini oluştururken annesinin gözle görülür derece büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Temelden yani çocukluktan verilen eğitimlerin her biri Safiye Erol'un yaşı ilerledikçe gün yüzüne çıkmış ve tüm bu eğitimlerin etkileri kendi hayatına tecessüs ettirmiştir. Safiye Erol'un varlık, bilgi, sanat, tasavvuf, değerler, felsefe, edebiyat gibi birçok alanda, kendi fikriyatını temellendirmek için başvurduğu ilk kaynak bizzat annesi olmuştur. Erol ise bu etkiyi her fırsatta dile getirmiştir.

Safiye Erol'un annesi sadece kendisi için değil, birçok kişi için de mühim bir zattır. Bu kişilerden birisi de Türk mütefekkir, mutasavvıf yazar ve Safiye Erol'unda yakın dostu olan Samiha Ayverdi (1905-1993)'dir. Samiha Ayverdi bir eserinde Safiye Erol'un annesi olan Keşanlı İkbal Hanım için şunları söyler: "Bir hikâye yazsam onu mevzu seçerdim; bir efsane donatsam, onu alır işlerdim. Zira o, şiir de olur, masal da olur, kıssa da..." Gerek hayat tarzıyla gerek üslubuyla gerekse fikriyatıyla dünyadaki herkesin onu tanımaya muhtaç olduğunu ve kızı Safiye Erol'un düşünce dünyasının şekillenmesinde de katkısının yadsınamayacak kadar büyük olduğunu düşünmektedir. (Ayverdi, 2020, s.207-209)

Ayrı çevrelerde büyüyen Samiha Ayverdi ve Safiye Erol'un 1940'lı yıllarda tanışması ve ilerleyen dostluklarının neticesinde Ayverdi, Safiye Erol ile Kenan Rifai Büyükkaksoy'un tanışmalarına vesile olmuştur. Artık Safiye Erol'un hayatında yeni bir dönem hasıl olmuş ve cevaplarını tam bulamadığı bütün sorularına yanıt bulmaya başlamıştır. Samiha Ayverdi, Neziha Araz, Safiye Erol ve Sofi Huri bir araya gelerek 1951 yılında basılan Ken'an Rifai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık isimli bir eser yazmışlardır. Hocaları Kenan Rifai'ye dair yazılarının

bulduğu eserde Safiye Erol şu cümlelerle başlamıştır: “Hakka göçmüş bulunan hocam, hayatın gözle görülen ve görülmeyen yollarında rehberim Ken’an Rifai’nin maneviyatı huzurunda durarak şu yazıma başlamadan evvel onu selamlıyorum.” (Yardım, 2010, s.79-80) Safiye Erol 1948 yılında Kenan Rifai ile tanıştığını ve tüm aradığı soruların cevaplarını adeta onun derslerinde bulduğunu belirtmektedir. Bu tanışmanın ve bu cevapların en önemli argümanlarını 1948 yılından sonra kaleme aldığı roman, hikâye ve makalelerindeki üslubunda görmemiz mümkündür.

Safiye Erol’un düşünce dünyasının oluşumunu etkileyen önemli vukulardan birisi de onun yurt dışında eğitim görmesi ve batı kültürünü tecrübe edebilmesidir. Yurtdışında aldığı felsefe dersleriyle birlikte birçok filozofu tanıyan Safiye Erol’un makalelerinde o filozofların felsefi bakış açlarına dair kendi çerçevesinden yaptığı eleştirileri bulunmaktadır. Samiha Ayverdi, Safiye Erol ile ilgili görüşlerini dile getirirken çoğunlukla onun garbın mürekkep bilgisine hâkim olduğunu ve köklerinin Doğu’da kaldığını hiçbir zaman unutmayan, bu iki kültüründe güçlü tahlillerini yapan Türk mütefekkir olarak anlatmıştır. Bu anlatımlarında Garp ve Doğu mefhumlarına fazlaca önem veren Samiha Ayverdi, Erol’u anlatırken ondan şöyle bahsetmiştir:

“Orta, lise ve üniversite yıllarını garpta geçirmiş olmasına rağmen, sadece metot ve ciddiyet gibi dış formasyonunda kendini gösteren batılı ruhu, onun aşk, hamaset ve iman zırhı ile sağlama alınmış olan içine asla işleyememiş, aksine, bu derinden derine yanan ocağın yalımı, Doğudan çarpan hava ile hız bularak yanardağ haline gelmiştir.” (Ayverdi, 2020, s. 210)

Samiha Ayverdi, her dem imanı içinde barındıran, Batı medeniyetini bu kadar doğru tanımasına rağmen bunu yaparken kendi köklerinden uzaklaşmayan bir Safiye Erol’dan bahsetmektedir. “*Pirdaşım Safiye Erol*” isimli yazısında, Erol’un Batıda var olan her hareketi sorgusuz sualsiz alanlardan olmadığını öğrendiği her bir bilginin üzerine düşünerek, kendi akıl süzgecinden geçirdiğini belirtmiştir. Ayverdi, bu yapılanın gerçekte zor ama en doğru olduğunu düşünmüş, Erol’un Batıdan getirdiği bu zengin fikir dünyasını kendi konumlandığı açıdan bizlere sunuşunu hep takdir etmiştir. (Ayverdi, 2020, s. 213)

Safiye Erol’un düşünce dünyasında tasavvufi fikirlerin önemli bir yerde olduğu görülmektedir. İslam alimlerinden biri olan Mevlana’nın, kendisini etkilediğini her fırsatta dile getirmiş olan Safiye Erol, 1962 yılında yazmış olduğu ‘Suya Dalan Mevlâna’ isimli yazısında Mevlana’dan şöyle bahseder. “Vücuda zerk edilen antibiyotik, ruha aşılana manevi telkin gibi marazı gizlendiği kuytuda bulup hizaya getiren Hz. Mevlana’nın derinlere dalışını görüyorum.” (Erol, Makâleler, 2016, s. 291) Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Safiye Erol için Mevlana, kötülüklerin bile düzeltildiği bir zenginliği içermektedir. Mevlana’nın fikriyatını anlamamanın kıymetini, okuyucularına anlatmaya çalışmıştır. Çünkü Safiye Erol için Mevlâna, insan varoluşundaki sorulan sorulardaki ulaşılan cevap anahtarlarından birisi haline gelmiştir.

Mevlana’nın etkisinden bahsederken onun yanında Yunus Emre’nin de Safiye Erol için önem arz ettiğini vurgulamak gerekir. Çünkü Yunus Emre’nin kendi fikir dünyasının merkezinde de yer alan sevgi kavramı, Safiye Erol’un düşünce dünyasının merkezinde olan aşk kavramına benzemektedir. Yunus Emre’nin beşeriyetten ilahi olana doğru ettiği tekâmül Safiye Erol’un da sözünü ettiği bir olgunlaşmadır. Bu olgunlaşmanın ilk basamağı insandan başlayarak ve ondan sonrasında onun ötesinde aşkın varlıkla son bulmaya doğru ilerleyen bir yolculuktur. Safiye Erol; Yunus Emre, Fuzuli, Mevlâna, Baki gibi mutasavvıfların kıymetinin ve onları okuyup, yazılarına konu etmesinin meramını 1957 yılında yazdığı ‘Şimşirek Taşı’ isimli makalesinde açıklamıştır. “Estağfirullah!.. Sanki ben Baki veya Fuzuli miyim? Ancak üstatlarımın emeğini heder etmek istemeyen gayretli bir talebeyim. Zihnimle, ruhumla derlediğim her feyzi hayatımla

gerçekleştirmeye çalışırım, ta ki üstatlarım bana hocalık hakkını helal ederler...” (Erol, Makâleler, 2016, s. 91)

Safiye Erol’un yazdığı roman ve hikayelerdeki karakterler genellikle bilimle, sanatla uğraşan ve doğu ve batıyı birleştiren aydın kesimden seçilerek yazılmıştır. Yazılarının hareket noktası da aşk olmuştur. Safiye Erol kendi özel hayatının da yansımalarını barındırdığı yazılarında, Almanya’da eğitim alırken, yaşadığı duygusal münasebetin etkilerini de yansıtmaktadır. Karakterler daha sonra zorlu geçen dönemleri geride bırakarak beşeriyetten ilahi olan aşka doğru yol almış ve Safiye Erol bu yolu basamak basamak ele almıştır. O, aynı zamanda eserlerinde geçmişin değerleri ile yeninin ihtiyaç hissettiklerini bir araya getirmeye çalışan bir yazardır. (Yardım, 2010, s. 48) Geçmişin değerleri olarak o değerlerin içerisine imanı koymuştur. Çünkü Erol için imanın içerisinde hem kişinin ahlakı hem kişinin kendi dünyasının sınırları vardır. İnsan ise varoluş için birçok kavrama ihtiyaç duyduğu gibi bu iki kavrama da ehemmiyetle ihtiyaç duymaktadır. Çünkü ahlak kişinin edimsel alanına işaret eder ve eyleme geçildikten sonra da orada bir şuur veyahut bir idrak söz konusudur. Safiye Erol’da 1962 yılındaki ‘İnsan ve Robot’ isimli makalesinde şuurlu eylem üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre insan sadece beş duyu organından ibaret değildir. Bunun ötesinde var olanı algılayabilecek kapasiteye sahip bir varlıktır. (Erol, 2016, s. 326)

Safiye Erol’un fikir dünyasında hem batı hem doğu filozoflarından, alimlerden, mutasavvıflardan, sanatkarlardan, bilimsel, dini, edebi konulardan pay alındığı röportajlarında ve kaleme aldığı her bir yazılarında bizzat görülmektedir. Yazılarında Sofistlerden Sokrates’e, Platon’dan Aristoteles’e Schopenhauer’dan William James’e, Goethe’den tutunda Tagore’ye kadar daha birçok filozofu ele aldığı ve onlardan bahsederken bilgi birikiminin varlığıyla kaleminin birleştiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında Safiye Erol’un felsefi bir tarafı olduğu aşikardır. Nitekim Kandemir ile yaptığı bir röportajında “en çok ne okuyorsunuz?” sorusuna ilk olarak “felsefe” cevabını vermiştir. (Erol, 2016, s. 48) Safiye Erol felsefe ve edebiyatı, felsefe ve tasavvufu iç içe işleyerek, kendi fikir dünyasını oluşturmuştur.

2. İNSAN KAVRAMI VE İNSAN FELSEFESİ TARİHİ

Bilgiyi, sanatı, ahlakı ve daha birçok hakikati seslendiren ve bunu yaparken kendisinin gerçekliğini unutmayan *insan* yüzyıllar boyunca anlamak ve anlaşılma istemiştir. İşte bu anlamak ve anlaşılma isteğinin tarih içerisindeki yerinden ana çizgileriyle bahsetmek gerekirse ilk olarak İlk Çağ döneminden başlamak uygun olacaktır. Yazının icadı ile başladığını kabul gördüğümüz ve adına İlk Çağ dediğimiz dönemlerden günümüze gelene kadar ki süreçte insanın ve yine bizatihi kendisinden ortaya çıkan arayışların varlığını görmek mümkündür. Mezopotamya Medeniyetinden günümüze kadar gelen ve kaynaklara bakıldığında ilk yazılı destan olarak karşımıza çıkan Gılgamış Destanı insanın yapısını, insani değerleri ve insani sorgulamaları merkeze alan bir eserdir. (Kramer, 2014, s. 225-241) Mezopotamya’da başlayan bu sorgulamaları kanıtlayan düşüncelerin varlığı Hint, İran, Mısır, Çin, Afrika, Antik Yunan, Batı ve Doğu gibi birçok medeniyette felsefi sorgulamalarla beraber açığa çıkmaktadır.

MÖ yaklaşık 4000 yıl önce kurulmuş olan Hint Medeniyetinin düşünce yapısına baktığımızda “Vedalar” ismini verdikleri kutsal metinlerindeki varoluşsal sorunları ve bu sorunların nasıl cevaplandırılmaya çalışıldığını, tüm bunların merkezinde ise insanın bizatihi kendisinin yer aldığını görmekteyiz. Hint düşüncesinde dışarıyı anlamlandırarak felsefe yapmak (dış gerçekliği anlamlandırmak) söz konusu olmuştur. İnsanın kendi dışındakini anlayabilmesi için öncelikle haddini bilmesi gerekir. Had demek kendi sınırını belirlemek ve insanın kendisini keşfetmesi demektir. İnsan bilmeye en iyi bildiği şeyden başlar, yani kendisinden. Asıl maslahat insanın kendi

kendisini tanımasıdır. Her varlığın kendine ait yasaları çıkar bu yasalar ya birbiriyle uyuşur ya da uyuşmaz. Uyuştığı yerde hikmet uyuşmadığı yerde tahakküm ortaya çıkar. Hint düşüncesi dediğimizde böyle bir insan anlayışı ve felsefesi söz konusudur. Veyahut eski medeniyetlerden bir diğeri olan İran Medeniyeti dediğimizde şüphesiz akla ilk gelen kişi Zerdüşt (MÖ 6.yüzyıl) ve onun öncülüğünü etmiş olduğu dini öğretilerdir. Bu öğretilerin merkezinde ise iyilik ve kötülüğün yaratıcısından bahsettiği için düalist bir yaklaşım olduğunu görmekteyiz. O halde İran medeniyetinde de insanın, anlama ve anlamlandırma çabasına dair bir sesin var olduğundan söz edebilmekteyiz. (Alıcı, 2010, s. 248-250)

Mısır Medeniyetinin (MÖ 3050) inanç ve felsefesine baktığımızda ise gerçek ve sonsuz yaşamın öte dünyada olduğu, bu dünyanın o sonsuz yaşam için bir sınav yeri olduğu düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise yaklaşık 7000 yıl önce kurulmuş olan Mısır Medeniyetinde insanın kendisini, yaşadığı hayat içerisindeki yerini ve önemini sorguladığının kanıtı niteliğindedir. (Yılmaz, 2019, s. 22-26)

Nitekim MÖ yaklaşık 2400 yılında kurulan Çin Medeniyetinin temelinde yer alan ahlak ve uyum tasavvurlarının olmazsa olmaz yegâne kavramı da insandır. Ahlakın merkezde olduğu Çin Medeniyetinin ünlü düşünürlerinden olan Konfüçyüs'ün insandaki ahlakın önemini vurgulayan sözleri günümüzde bile etkisini devam ettirmektedir. Aynı şekilde Çin Medeniyetinin önemli düşünürlerinde bir diğeri olan Lao Tzu hayatın anlamına dair yapmış olduğu sorgulamaların bir sonucu olarak Taoizm akımının öncüsü olmuştur. Çin felsefesi denildiğinde aklımıza ilk gelen bu iki önemli düşünürün fikriyatından insan kavramını çıkardığımızda koca bir boşluk oluşacağı aşikardır. (Ceylan, 2020, s. 142-143)

Antik Yunan'da Sofistler doğru bilgiyi reddederken aynı zamanda Sofistlerin öncülerinden olan Protagoras "İnsan her şeyin ölçüsüdür; var olanın da, var olmayanın da; var olmayanın var olmadıklarının da." sözünü ne kadar insan varsa o kadar da hakikat vardır şeklinde kurgulamış olduğunu görmemiz mümkündür. Dolayısıyla Sofistlerin de felsefesine kabaca bakacak olursak merkezlerinde yine insan varlığının yer aldığını görüyoruz. (Erdem, 2011, s. 159) Veyahut Sokrates'in "Kendini Bil!" cümlesiyle insanın kendi içine dönmesi, kendi bilincinin farkına varmasının önemini vurgulaması da insanın anlama ve anlamlandırma çabasının bir tezahürüdür. Yani Sokrates'e göre kendini bilmek eyleminde hem özne hem de nesne aynı kişi olduğu için aradaki epistemolojik boşluklar oluşmaz. Bilende bilinen de insanın bizatihi kendisi olduğunu için aynı kişidir ve hiçbir aracı yoktur. Bu önerme sonucunda kişi kendini idrak ederek mutlak bir hakikatin keşfedilmesini olanaklı gördüğü zaman dışarıda da bir hakikatin olduğunu düşünmeye başlamış olur. (Erdem, 2011, s. 171-173)

O halde İlk çağın önemli düşünürlerinden olan Sokrates'in de felsefesine baktığımızda insanın kendisini anlamasının nasılda kıymetli olduğunun ve kendisini anlamasının onu hakikate ulaştıracağına vurgusunu yaptığını görüyoruz. Nitekim Sokrates'in öğrencisi olan Platon'un "Devlet" isimli kitabındaki Mağara Alegorisini anlattığı yedinci bölümünde alemin idealar ve duyular şeklinde ikiye ayrıldığını ve bu ayrımın gerçek olan, değişmeyen ve ebedi olanın idealar dünyası ismiyle geçici olan, duyularla kavradığımız, ideaların adeta bir kopyası olanı ise görünenler dünyası ismiyle tanımladığını görüyoruz. Bu idealar dünyasını ise tek tecrübe edebilecek varlık olarak akıl sahibi insan karşımıza çıkmaktadır. (Platon, 2015, s. 289-325) Safiye Erol'un "Din ve Ruhîyat" adlı makalesinde ise İlk Çağ filozoflarına dair şöyle bir açıklama yapmıştır: "Yunan filozofları da hayatla imanın müşterek kökünü kabul ederek halkın dini an'anesine katıldılar.

Sokrat'ın ruhu en samimi imanla teneffüs eder, sözlerinde takva çeşnisi hiç eksik değildir. Eflatun ve Aristo'yu da klasik iman yolunda görüyoruz." (Erol, 1960, s. 26)

İlk Çağ felsefesinin son dönemi ve yaklaşık olarak MÖ 300'li yıllarda başlamış olan Helenistik-Roma ismi verilen bu dönemde düşünürlerin anlam arayışına dair verdikleri cevaplar karşımıza çıkmaktadır. Helenizm ismi verilen bu dönemde ise doğu ile batı düşüncesi birbiriyle tanışmış ve birbirlerini etkilemiştir. Bu dönemde felsefi akımların merkezinde dini ve ahlaki öğeler yer almıştır. Örneğin bu dönemin önemli akımlarından biri olan Hedonizm ya da Epikürcülük; Epikür'ün (MÖ 341-270) kurduğu ve genel hatlarıyla bakıldığında insanın kendisine haz ve mutluluk veren eylemleri gerçekleştirmesi, acı veren eylemlerden ise kaçınılması gerektiğini vurguladığı bir akımdır. Kıbrıslı Zenon'un (MÖ 334-262) kurmuş olduğu Stoacılık akımında ise insanın mutluluğu sorgulanmış ve mutlu olması için doğaya uygun yaşanması gerektiği anlatılmıştır. (Erdem, 2011, s. 258-271) Tarihsel olarak bakıldığında Helenistik Felsefenin son dönemine gelen Yeni Platonculuk akımının kurucusu olan Plotinus (MS 205-270) Platon ve Aristoteles'in öğretileri ile mistik ve dini öğretileri birleştirmeye çalışmıştır. Plotinus'un düşüncesi Orta Çağ felsefesini de etkisi altına almıştır.

Orta Çağ felsefesi dediğimizde ise kabaca iki farklı dönemin varlığından bahsedecek olursak buradan hareketle ilk dönemde Hristiyanlığın Batıdaki yaygınlığını, her alanın kilisenin tekelinde olduğunu, bu dünyanın kutsallığının ve dünya merkezli evren anlayışının sebebinin de insan kaynaklı olduğunu görmemiz mümkündür. Bu birinci dönem olan Hristiyanlık felsefesinin temelinde baktığımızda dini öğretilerle şekillenmiş bir düşünce sistemi karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağın adeta aydınlık yüzü ve ikinci dönemi olan İslamiyet'in, kendi çağının ilerisinde olduğunu; ahlak, matematik, sanat, müzik, hukuk, siyaset, bilim alanlarındaki gelişmişliğin tezahürlerini yine insan kavramıyla anlayabiliyoruz.

İnsan kavramının, düşünce dünyasının merkezinde yer almasına yüzeysel olarak değinirken İslam mutasavvıflarından biri olan Mevlâna'dan (1207-1273) bahsetmeden geçmek hem bu kavrama hem de Safiye Erol'a ait olan bu çalışmaya uygun düşmeyecektir. Mevlana'nın düşünce dünyasının en temelinde insanlığın başından geçen olaylar, insanlığa yakışan hal ve tavırlar, insanın nereden geldiğini ve geçeceği evreleri sorgulanması onun ünlü eseri olan 'Mesnevi' kitabının da en temel temasını oluşturmuştur. Mesnevi kitabının ilk beytinde bahsettiği Allah ile insan arasındaki ayrılığı bir ney metaforu ile anlatmıştır. "Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor" (Mevlâna, 2014, s. 44) diyerek Mevlana'da da ayrılığın verdiği acı ama bunun yanında ölümle birlikte Allah'a kavuşacak olmanın verdiği mutluluk yine bizatihi insana aittir. İkinci neden ise Safiye Erol için Mevlana'nın yeri ve öneminin büyük olmasıdır.

Safiye Erol, Mevlâna'ya dair yazdığı makalelerden birisinde şöyle der: "Medet ya Mevlâna!... Bu benim sana tek ve edebi hitabımdır. Ve sana bu şekilde seslenmek bana anne mirasıdır." (Erol, 2016, s. 230) Makalesinin ilerleyen satırlarında Mevlana'nın insanlara aşkı, aşkın içerisindeki edebi gösterdiğini vurgulayarak bu konuda ondan yardım etmesini istemiştir. Safiye Erol'da Mevlana'nın elzem ve özel bir yeri olduğu ona dair yazılarındaki yaptığı tanımlamalarında aşikardır. Mevlana'nın ölüm yılı için yazdığı makalesinde onun aslında "tarihte ölüm, gönüllerde doğum günü" olduğunu da ayrıca belirtir. (Erol, 2016, s. 231) Bu yazının çerçevesinde ele alınması gereken diğer bir İslam alimi de Yunus Emre (1240-1320)'dir. Çünkü Safiye Erol, insan eğer safayı arayacaksa bulacağı tek yerin, Yunus Emre'yi referans alarak yine bizatihi kendisinde olacağını vurgulamaktadır. Bu fikrini ise Yunus Emre'nin şu sözleriyle desteklemektedir:

Şu vücudum şehrine her dem giresim gelir

İçindeki sultanın yüzü göresim gelir

Safiye Erol, insanın kendini tanıma özlemiyle hayat yolculuğuna çıkmaya başladığı andan itibaren, her kim bu yolculuğa çıkan o insana karşı ne bahsederse etsin o insanın yolundan dönmeyip devam edeceğini belirtmiştir. Erol'a göre bu yoldaki insan göreceğini görür, bileceğini bilir. Bunun kıymetini bir kez anladıktan sonra maddi unsurlar değerini yitirmeye ve yerini maneviyata bırakmakla mükellef kalacaktır. (Erol, 2016, s. 90)

Orta Çağ dönemindeki düşünce yapısını kısaca özetleyecek olursak insanın anlam ve anlamlandırma arayışının olduğunu ve bu arayışla beraber hiçbir nedene ihtiyaç duymayan, sonsuz ve yüce varlık olarak tanımlanan Tanrı kavramına ulaşıldığını görüyoruz. Fakat yukarıda belirttiğimiz üzere Hristiyanlığın ortaya çıktığı ve ilerlediği toplumlarda düşünce özgürlüğü problemlerinin yaşandığını ayrıca tüm alanlara dair söz sahibinin sadece kilise olduğunu hatırlamamız gerekmektedir. (Ocak, 2011, s. 97-98) Bu nedenle batıda yaşanan Hristiyanlık Felsefesinin MS 2-15 yüzyılları boyunca sürdüğünü ve bu tarihsel sürecin Karanlık Çağ olarak adlandırılmasının bir uzantısı olarak bu karanlıktan bir çıkış ve yenilik arayışına girilmiş olduğunu Rönesans dönemiyle anlamaktayız. Rönesans dediğimiz dönem Batı'da çok ciddi kırılma noktalarının yaşandığı ve bu durumun bir sonucu olarak 15.yüzyılda İtalya'da ortaya çıktığı kabul edilen ve "Yeniden Doğuş" anlamına gelen bir süreçtir. Bu dönemde birçok ekolün ortaya çıktığını ve bu ekolde de insanın farklı biçimlerde ele alındığını görüyoruz. (Coşkun, 2003, s. 46-48) Rönesans düşüncesinin önemli mottosu haline gelen "Düşünüyorum, öyleyse varım." diyen 17. Yüzyılın önemli düşünürlerinden Descartes'e göre düşünen ve doğruya ulaşmak için şüpheyi bir araç olarak kullanabilecek olan varlık yine insandır. Ayrıca Descartes ruh ve beden dikotomisinin insanın yapısında olduğunu bu nedenle ne ruhu bedene ne de bedeni ruha indirgemeksizin düalist bir varlık alanı olduğunu söylemiştir. (Kala, 2018, s. 78-79) Rönesans'a değindiğimiz bir mahallide hemen ardından gelen 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesine de değinmek gereklidir. Aydınlanma dönemi de insanı merkeze alan ve bu merkezde en kutsal olanın insan aklı olduğunu savunan bir dönemdir. Aydınlanma dediğimizde akla ilk gelen Alman filozof Kant'tır ve yapmış olduğu aydınlanma mefhumunun tanımı tüm dönemin temelinde yer almaktadır. Kant aydınlanmayı "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır" şeklinde tanımlamıştır. Mamafih insan kendi aklını kullanmalı ve bu sayede kendi aklını kullanmanın kıymetini bilmelidir. (Demir, 2014, s. 280-282) Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden biri olan Kant'ın bakış açısından hareketle biricik olan insanın yine merkezde olduğu anlaşılmaktadır.

Batı'nın düşünce dünyasında, insanı ele alış bakımından yüzeysel incelerken, 18. yüzyıl Batı düşünce tarihinin ve kültürünün içerisinde yetişen önemli düşünürlerden birisi de Wilhem Hegel'dir. Alman filozof Hegel (1770-1831) diyalektik idealizmin önemli temsilcilerinden olmakla birlikte mücerret kavramlara dair fikirlerini beyan etmiştir. Bu mücerret kavramların başında 'tin' kavramı gelmektedir. Hegel tin kavramının, diyalektik süreçlerini anlatırken aynı zamanda hepsinin merkezinde irade sahibi ve eylemsel olan varlığın insan olduğunu vurgulamıştır. (Kala, 2018, s. 78-118) Hegel içinde insan olmazsa olmaz bir konumdadır.

19. yüzyılda Batı felsefe tarihindeki düşünürlerin insan mefhumuna karşı olan yaklaşımlarına bakıldığında ise ilk olarak Fransız filozof Bergson'un yapmış olduğu tanımlar karşımıza çıkmaktadır. Henri Bergson (1859-1941) düalist spiritüalist olarak tanınır bunun nedeni ise madde ve hayatın iki farklı nitelik olduğunu vurgulamasıdır. Madde bizatihi kendisini bozan bir yapıdayken hayat ise bizatihi kendisini oluşturan bir yapıya sahiptir. Bergson hayat hamlesi olarak tanımladığı açılımların ardında kalan atıklara madde demiştir. Bahsettiği hayat hamlesi ise üç

istikamette hayatın boylarını meydana getirmiştir. İlki bitki, ikincisi hayvan üçüncüsü ise insandır. "Hayat hamlesinin kendisini en tam ve özgür olarak açabildiği varlık insan'dır." (Bayraktar, 2016, s. 13-14) Dolayısıyla Henri Bergson'un oluşturduğu bu özgün felsefesinin temelinde de yer alan insan kavramı onun tüm felsefi düşüncesindeki boşlukları doldurur niteliktedir. Çünkü insanın var olmasıyla hayat hamlesi kendisini gerek biyolojik gerek psikolojik boyutlarda gerçekleştirilmektedir.

Adına Çağdaş (Modern) Felsefe dönemi denilen 20. yüzyıl felsefesinde birçok filozof ve onların öncülük ettikleri ekoller ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi 1930'lu yıllarda Almanya'da başlayan merkezine insanı alan Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm) ekolüdür. Bu yaklaşıma göre insan kendisini ilgilendiren yaşamına, duygularına, değerlerine dair her konuyu ele almalı ve varoluşunu hem anlamalı hem de anlamlandırmalıdır. (Öztürk, 2019, s. 9)

Nietzsche'nin insanı ele alışına bakıldığında onu parçalara ayırmadan, bir bütün olarak incelediği görülür. Kendisi insanlar arasında bir ayrım olduğunu ve en tepede üst-insan dediği varlığın olduğunu söylemiştir. Ona göre üst-insan olabilmek için insan kendisini aşmalıdır. Bu aşma ise değerlere, ahlaka bir başkaldırıyla oluşmaktadır. (Hazırlar, 2019, s. 21) O halde Nietzsche'de tarih boyunca değişmemiş olan insan kavramını sorgulamış ve onu sınıflandırma gereği duyarak bir insan felsefesi açığa çıkartmıştır.

20. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan Nurettin Topçu'nun felsefesinde de insanın önemi büyüktür. Çünkü Topçu'da var olmak önemli bir mefhumdur. Onun var olmaktan kastı hareket etmek ve düşünmektir. Fakat ona göre insandaki hareketi, hayvandaki hareketten ayıran şey şuurdur. Şuur insana verilen biricik yetidir. İnsan ve insanın hareketleri hürdür. Dolayısıyla hürriyet, hareketle birlikte kendisini göstermektedir. (Topçu, 2020, s. 1) Nitekim doktora tezinin ilk sayfasına ise Maurice Blondel'in şu cümle sözüyle başlamıştır: "Hareket, insan ve Allah'ın bir terkididir." (Topçu, 2017, s. 29) Buradaki hareket insanın iradesiyle oluşur ve insan kendisini ancak hareketin içerisinde tanıyabilir. Bu başlangıç noktasından hareketle ahlak dediğim alanlar şekillenir. O halde Nurettin Topçu'nun felsefesinde de insan ve insana ait sorgulamak, anlamlandırmak ve bu doğrultuda eyleme geçmek yetileri mümtaz bir haldedir.

Safiye Erol'a gelene kadarki çağları ve sonrasını, o çağlarda yaşamış önemli düşünürlerin felsefelerini yüzeysel biçimde ele aldığımızda insanın ne denli ehemmiyet arz ettiğini, tarih boyunca tüm fikirlerden insanı çıkarttığımızda geriye hiçbir şeyin kalmayacağını görmek, insan telakkisinin tecessüs etmiş halidir. Enes Kala'nın kaleminden ortaya çıkan '*İnsandan Değere Değerden İnsana*' kitabındaki Takiyettin Mengüşoğlu'ndan yapmış olduğu bu alıntı tam yerinde olacaktır. "İnsan telakkisi, her felsefi ve ilmi görüşün temelini teşkil eder; bir filozofun varlık ve bilgi nazariyesi, etik ve metafiziği, tarih kavrayışı, onun insan hakkındaki görüşüne tabidir." (Kala, 2018, s.110) O halde insan mefhumu içerisine gerek metafiziği gerek tarihi gerek bilgiyi gerek diğer insani konuları almaktadır.

3. SAFİYE EROL'UN ESERLERİNDEN HAREKETLE İNSAN ANLAYIŞI VE TEMEL KAVRAMLARI

Safiye Erol'un eserlerinde de insan telakkisinin hem felsefi hem de edebi tarafını ilk olarak romanlarında daha sonra mecmualarda yayınlanan makalelerinde ve onu anlatan yakın dostlarının yazılarında meydana çıktığını görüyoruz. Bu sıralamalar çerçevesinden hareketle ilk romanı olarak kaleme almış olduğu "Kadıköyü'nün Romanı" geçmişten gelen değerler ile güncel olan isteklerin insan ilişkileri içerisinde birleştirildiği bir romandır. Erol bu romanında 1930 yıllarda İstanbul'un Kadıköy isimli semtinde birbiriyle yakın olan Necdet, Orhan, Nesrin, Bedriye, Burhan, Mükerrerem

ve Baha isimli yedi arkadaşın hayatını anlatmıştır. Necdet, Burhan ve Bedriye karakterinin romana yön verdiğini ve bu yön verişin aşk ile olduğunu görmekteyiz. Gazeteci olan Necdet, Bedriye'ye karşı olan hislerini gizleyemez fakat Bedriye, Necdet'e karşı aşk duygusunu hissetmediğini ona karşı içerisinde sadece bir sevilme isteğinin olduğunu söylemektedir. Necdet'in Bedriye'ye karşı hissettiği duyguları Bedriye, Burhan'a karşı hissetmektedir. Necdet'in içerisindeki imkânsız olarak hissettiği ve giderek büyüyen aşkı sonsuz olan aşka doğru yol almıştır. Mamafih bu romanda Necdet'in Bedriye'ye götürüp verilmesini istediği bir kitap var ve Bedriye kitabın ilk sayfasında Necdet kendi el yazısıyla yazdığı "Hür olmak isterseniz; ölmeden evvel ölünüz." cümlesini okumuştur. (Erol, 2019, s. 221) Kadıköyü'nün Romanı eserinin çözümlemesini yapan Metin Savaş bu romana dair şöyle bir çıkarımda bulunmuştur. "Aşk da dahil, her nevi ızdırabın gayesi, insan ruhunu olgunlaştırmak ve ebedi saadetin idrak edileceği mekânın ağırlığına bireyleri hazırlamaktır." (Yardım, 2010, s.46)

Safiye Erol'un kaleminden çıkan "Ülker Fırtınası" isimli ikinci romanı 1938 yılında Cumhuriyet Gazetesi tarafından bölüm bölüm yayınlanmak üzere basılmaya başlamıştır. İlk baskısı ise 1944 yılında yapılmıştır. (Ballı, 2019, s.82) "Ülker Fırtınası" adlı romanda Nuran, Müzeyyen ve Sermet karakterleri arasında geçen duyguların romana yön verdiğini görmekteyiz. Nuran, tahsil görmek için küçük yaşlarda Batı'ya gitmiş ve müzisyenlik mesleğini seçmiştir. Ülkesine döndüğünde ise gelmiş olduğu yer ile Türk kültürü arasında kalmış ve bu durumdan tasavvufa olan yönelimiyle kurtulmuştur. Sermet ise Müzeyyen ile evli olmasına rağmen, Nuran'a karşı hisler beslemektedir. Nuran ise başta Sermet'in evli olduğunu bilmediği için onun hislerinin karşılıksız olmadığını hissettirir ve bir birlikteliğe başlarlar. Daha sonra Sermet'in evli olduğunu öğrendikten sonra birliktelikleri bir daha eskisi gibi olmamıştır. Nuran, düşmüş olduğu hayal kırıklığı ve buhran döneminden tasavvuf ehli olan babasının fikriyatıyla hem hal olarak kurtulmuştur.

Safiye Erol'un "Ülker Fırtınası" isimli romanında Nuran ve Sermet karakterlerinden hareketle, doğu ve batı serencamında tasavvuf felsefesini ortaya koyduğunu ve mistik bir bakış açısıyla karşımıza çıktığını görmekteyiz. Baş karakter Nuran "Doğrudur, diyordu, her şey geçer; aşk da, ızdırap da, saadet de. Böyle şeylere bel bağlamak olmaz. Mutlak huzuru yalnız Allah'ta buluruz. Bâki, Tanrı bâki." Sözleriyle Safiye Erol aslında karakterlerinin beşeriyetten daha derin manalara yol aldığını mistik boyutuyla bizlere sunmaktadır. (Erol, 2019, s. 212) İşte böylelikle Safiye Erol'un insan felsefesine dair en önemli kavramını ortaya çıkarmış oluyoruz ki; bu kavram aşktır.

3.1.Aşk

Safiye Erol'a göre aşktan bahsetmek hem imkânsız hem de kutlu bir mayadır. (Erol, 2016, s. 323) Kaleme almış olduğu ilk romanı "Kadıköyü'nün Romanı" isimli eserinde karakterler arasında o dönemin gençliğinden ve aşkın anlaşılmasından bahsedilmiştir.

"Ben galiba hiç de asri bir genç değilim. Nefsimde bazı bazı bir şarklı mizacı görüyorum. Benim fikrim zamane gençliği için miyar olur mu bilmem. Yalnız, yeni neslin haleti ruhiyesini, kendim de bu nesle dahil olmak dolayısıyla, anlıyorum. Evvela aşk: Her baharda ağaçların yapraklanması, çiçeklerin açması nasıl ezeli bir nizam ise aşk da gençlik için öyle ezeli bir nizamdır. Mevsim icabatındandır, diyeceğim." (Erol, Kadıköyü'nün Romanı, 2019, s. 82)

"Kadıköyü'nün Romanı" eserinde ana karakterlerin gençlerdeki aşk mefhumunun, maddi bir dayanak bulmalarını eleştirerek, ruhi ihtiyaçlardan uzaklaşıldığı belirtilmiştir. Sabahat Emir, Safiye Erol'daki aşkı şöyle dile getirmiş: "Gerçekten, Safiye Erol'un ruh tahlilleri, aşkı görünen ve görünmeyen cepheleriyle anlatışı bir sarraf inceliğiyle işleyişi bir simyacı hüneriyle geçmişin anıları

ve inancın nuruyla harmanlayışı, bu soyut kavramı zaman zaman maddeyle simgeleyişi, maddeyle manayı gönül potasında eritişi, yer yer yoğun bir biçimde hissettirdiği mistik hava inanılmaz bir anlatım güzelliği sergiliyor.” (Yardım, 2010, s. 56) Bu anlatım güzelliğini net olarak gördüğümüz eserlerinden biri olan Ciğerdelen romanı da aynı şekilde aşkı konu edindiğini fakat yine aşk dediğimizde her şeyden azade kendi kendisi için var olan bir sığ anlamdan çıkarak Doğu ve Batı yorumunu, geçmiş ile bugünün tahlili ve bu tahlilin mana etrafında birleştirdiğini görüyoruz.

Safiye Erol’un temel kavramlarında birinin aşk olduğu aşıkardır ve Erol’un bu aşk kavramını nasıl tamamladığına bakmak gerekir. Aslında Safiye Erol için aşk; insanın olgunlaşması, insanın ruh ve davranışı arasındaki münasebeti ve insanlardaki ruhların ortak bir manada kavuşabilmesi gibi her bir eserinde de yer verdiği aşkın özgün tarafıyla karşılaşmaktayız. Aşk kavramının bir beşeriyete sığmayacak kadar mühim olduğunu ruhumuzun bile bir tarafının bedene tabii olmasından ötürü onun bile ötesinde yer aldığını söyleyen Erol, aşkı çok müspet bir konumda tanımlamıştır. Beşeriyeti aşmasının önemini “Aşkın cisimle tatmin oluşu: geçici bir durak” diyerek aşkın başka bir boyutunu da karşımıza getirir. (Erol, 2016, s. 325) Bu boyut cismi denilen aynı zamanda maddi alemin gelip geçiciliğine vurgu yapılarak, bu alemin ötesinde var olanın yani mana aleminin, geçici değil gerçek olduğuna dair bir boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Safiye Erol için kutsal olanın mana alemine ait olduğu görülmektedir fakat mana alemine hakikat demesine rağmen cismani olanın kötü ve yanlışlarla dolu olmadığına da vurgu yapma ihtiyacı duymuştur. Bu fikrini ise 1962 yılında yazdığı ‘Aşk Arifesi’ isimli makalesinde sebebiyle birlikte açıklamıştır.

“Cismani arzu ‘müthiş bir kötülüktür’ fikrine katılmam. Madde ve tabiat seviyesidir, normal bir hak hatta bir boyun borcudur. Ancak Eflatun’un dediği gibi ‘Kendiliğinden ne güzel ne çirkindir. Yüksek bir şekilde sevmek bilindiği taktirde güzel, utanma verecek surette sevilirse çirkindir.’ Aşkta maddi birleşme olsun mu olmasın mı? İster olsun ister olmasın, aşkın mukadder seyrini değiştirmez. Aşk, doğum ve ölüm gibi bir alemde diğer aleme geçiş, mahiyeti bilinmez bir metamorfoz, yaratıcı kuvvetin bize meçhul bir gaye uğruna giriştiği meçhul bir tasarruftur.” (Erol, 2016, s. 318)

Safiye Erol, cismani bir aşkın var olduğunun reddedilemeyeceğini böyle bir hissiyatın normal bir his olduğunu kabul etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Buradaki önemli nokta mukadder yolun, yani aşkın ulaşacağı sonun asla değişmeyeceğini bilmek ve bedeni olan bir aşkın yüksek mertebedeki aşka ait olmayacağını bilmektir. Çünkü bedeni olan her şey sonludur, nitekim Safiye Erol insan vücudu için zavallı ve aciz olduğunu vurgulayacak böyle bir varlığın sonsuz olana ulaşmasını beklememektedir. İlk başta bu his bedenle başlayabilir fakat bu sonsuz olanı kaldırıp devam ettirecek güç bedende bulunmamaktadır.

Aynı makalesinin birkaç satır sonrasında ise şöyle söylemiştir: “Vücut, aşka barınak olmaz. Ruh girer nöbete; aşkı vecd ile tevazu ele alır, bir taç gibi başına oturtur. Ama ruh bedene ilişkin olmakla fanidir.” (Erol, 2016, s. 318) İlk başta bedende başlayan fakat sonra bedeni bile aşarak ruha taşınan aşk mefhumu, ruhun bedende bulunmasından dolayı yine eksik olmaktadır. Erol, ruhun gücünü bitiren şeyi ‘nisyan hastalığı’ diye tanımlamıştır. Nisyan Arapça kökenli bir kelime olup, Türkçe açıklaması unutmak anlamına gelmektedir. (Luggat, 10.12.2021 tarihinde alındı.) Böyle bir durumda Safiye Erol’a göre aşk ruhu da geçer ve sır makamına gelirse o zaman layık olduğu yere gelmiş demektir. Erol makalesini ise aşk hissine karşı söylediği şu şarkıyı yazarak sözünün aşka ve aşıklara olduğunu söylemektedir:

“Söyle ey mutrib-i nazende-eda / Ne imiş aşk-ı mahabbet sevda”

“Ey hoş edâli çalıp-söyleyen / aşk, muhabbet, sevda nedir, söyle.” (Erol, 2016, s. 319)

Safiye Erol, aşkın isteğe göre şekil almadığını ve istemekle âşık olunamayacağını, aşkın dilediği zaman gelip dilediği zaman ise geri gideceğini söylemektedir. Safiye Erol'daki aşk öyle bir şeydir ki cismani olanın geçici bir yer olduğunu vurgularken, aslında bu kadar çok aşkı konu almasına ve açıklamasına rağmen yine de tanımının çok zor olduğuna kanaat getirmektedir. 1962 yılındaki 'Aşkın Adağı ve Ödülü' isimli makalesinde bu tanımın zorluğunu vurgulamak için İbrahim Hakkı'nın sözünü şu sözünü alıntı yapmıştır. "Aşk eğer kıyamete kadar tarif edilirse, yüz kıyamet geçer, bahis tamam olmaz." (Erol, 2016, s. 325)

Safiye Erol'da tanımlı güç fakat varoluşun bir hakikati olan aşk mefhumu, onun tasavvuf inancıyla bütünleşmiştir. Aşkın, Hz. Muhammed'den ümmetine doğru bir miras olduğunu düşünen Safiye Erol, 'sevgiliden sevgiliye aktarılıyor' şeklinde aşkın metafizik boyutunu ele almıştır. (Erol, 2020, s. 12) Nitekim "Çölde Biten Rahmet Ağacı" isimli eserinde sevgiliden sevgiliye aktarılmasında Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'den de örnek göstermiştir. Safiye Erol, bu nurun Hz. Hatice'den kadınlara bulaşacağını söylemiştir. Çünkü Safiye Erol, Müslümanlığın kimliklerde isim olarak yazdığı kadarıyla sınırlı kalmayıp, içeriğini doldurabilen kadınlara hitaben o kadınların Hz. Muhammed'in niteliklerinin tezahürlerini taşıyacak erkekler aradığını söylemiştir. Eğer bulursa mutlu, bulamazlarsa mutsuz olacaklarını da eklemiştir. Yazısının sonuna gelirken böyle kadınların Heticetül Kübra yani ulu Hatice olacağını söyleyerek bitirmiştir. (Erol, 2020, s. 48-49)

"Aşk, Kabe'nin harimi imiş, Cebrail bile içine giremez, etrafında tavaf edermiş." (Erol, 2020, s. 43) Safiye Erol bu cümlesiyle mensubu olduğu ve yüce olarak anlattığı İslamiyet için Kabe'nin önemi bilip, yeryüzündeki bu önemli mabedinin bile kutsal, dokunulmaz olan mefhumunu aşk olarak tasavvur etmiştir. Öyle ki İslamiyet'te aşk; yücedir, kutsaldır ve yaradılışın en temel manasıdır. Safiye Erol'un kendi fikir dünyasındaki aşk mefhumunun, her bir yanı tasavvufla bezenmiştir. Bu nedenle onun temel kavramı olarak ele alınan aşk kavramının bir nokta ötesi tasavvuf kavramının ele alınması gerekliliğini doğurmuştur. Dolayısıyla Safiye Erol'un 'aşk' mefhumu, onun da tabiriyle hakiki olan yani mana alemine açılmaktadır. Mana alemi ise tasavvuf alanının ilgi ve sınırları dahil olan bir alandır. Bu nedenle aşkın önemi kadar, tasavvufun da önemi Erol için çok önemlidir. Çünkü tasavvuf, aşkın tamamlayıcısıdır.

3.2. İman ve Tasavvuf

Safiye Erol'un tasavvuf kavramını nasıl ele aldığına değinmeden önce bu kavramın ne demek olduğuna bakılmalıdır. "Tasavvuf, Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol. İslam'ın zahir ve batın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevi ve deruni hayat tarzı." (Vural, 2011, s. 550) Tasavvuf denildiğinde karşımıza açılan ilk kapı yaratanın varlığı olmaktadır. İnsanın kendisi de dahil olmak üzere evrendeki her şeyi yaratan ve kendi mahiyeti açısından sonsuz ve sınırsız olan bu varlığa inanması, bu inanç doğrultusunda ibadet ve eylemlerini yerine getirmesi tasavvufun konusudur. Tasavvuf, insanı kötülüklerden uzaklaştırarak beşer kaynaklı olan sıfatları ortadan kaldıran ve insanı haz, mutluluk, ego gibi kaynaklarla hareket ettirmeyen manevi bir ekoldür. İnsanı sonsuz olan varlığa ve sonsuz olan yaşama yönlendiren tasavvuf alanı insanlara Allah'a bağlı kalarak hareket etme ve bu doğrultuda düşünebilme yetisini kazandırmaktadır. (Vural, 2011, s. 522)

Safiye Erol'un yazılarına bakıldığında, genel olarak tasavvufi bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Annesi Emine İkbâl Hanım'ın ve Hocası Kenan Rifai Büyükkaksoy'un fikirleri Safiye Erol'un özellikle tasavvuf görüşünü tamamen etkilemiştir. Safiye Erol bir makalesinde küçükken sürekli dini sorular sorduğunu, annesi Emine İkbâl Hanım ise her sorusuna ciddiyetle cevap verdiğini belirtmiştir. Erol, o eski günlerini hatırlayarak dini eğitiminin bu şekilde annesinin ona öğrettiği hususlarla başladığını söylemektedir. O zamanlar küçük olmasına rağmen annesinin

anlattıklarını unutmadığını hatta altı yaşından beri batılı eğitim sistemi içerisinde olmasına rağmen kendisine anlatılanların hiçbirisinin unutulmadığının üzerini çizmektedir. “Annem babam bana kendi dünyalarını ‘İslam dünyasını’ bir çırpıda ve tamamı tamamına aktarmışlardı. Üstünden tufan geçse değişmez.” (Erol, 2016, s. 319) diyen Erol, din eğitiminin önemli olduğunu ve hak, vicdan, ahlak gibi kavramlarla iç içe olan faziletli bir alan olduğunu vurgulamaktadır.

Safiye Erol’un tasavvuf görüşünü derinden etkileyen ikinci durum ise Kenan Rifai ile tanışması ve onun fikriyatını öğrenmesiyle olmuştur. “Kenan Rifai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık” isimli kitapta Safiye Erol, hocası Kenan Rifai’den bahsedilecekse eğer onun bizzat şahsiyetinin temelinde bulunan üç hususun üzerinde durulması gerektiğini yazmıştı. Safiye Erol’un yaptığı bu tanımlardan birincisi mistik adam, ikincisi hâkim adam üçüncüsü ise mürşidi agah adam olmasıdır. (Ayverdi, 2020, s. 214) Erol, hocasını hem maneviyatın önemini bilen hem o alana dair bilgilere hâkim olan hem de insani kâmil mertebesinde bulunan bir zat olarak görmüştür. Safiye Erol, hocası Kenan Rifai ile tanıştıktan sonra kendisini örnek alarak insani kâmil olarak gördüğü yolda ilerlemeyi kafasına koymuştur.

Kenan Rifai’yi tanıdıktan sonra yazdığı ilk yazılarından biri olan “Çiğerdelen” isimli romanında insanın ilahi olan aşka nasıl ulaştığı anlatılmaktadır. İnsan, Allah’a karşı aşkı hemen bulamaz, öncelikle aşkı aramaktadır. İnsanın beşerî olanlara karşı hissettiği aşk başta güzeldir fakat sonra da acı ve ıstırap verebilir. Bu acı ve ıstırapların Allah’a yönelmekle bir gönül hafiflediğine döndüğünü ana karakter üzerinden anlatan Safiye Erol, bu mevkie kadar gelmenin hem insan nefsi için hem de iradesi için zor olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü insan faniliğini kabul etmekte ve iman etmemekte kaçınılmaz bir zorluk içerisinde kalmaktadır.

Son romanı olarak kaleme aldığı “Dineyri Papazı” isimli eserinde Safiye Erol, nasip kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. İnsanın içine ilk aşk hissi düştüğünü daha sonra bu hissini onun aşkını yöneltecek varlığa doğru yönelmeye bir imkân oluşturmaya başladığını vurgulamıştır. “Dineyri Papazı” romanındaki ana karakterin içindeki aşk hissiyatı filizlenmeye başladıktan sonra kendisinin yine kendisine doğru bir keşfe çıktığını fark etmiştir.

“Şimdi onun yeni bir keşfi vardı: İnsan ilk önce sevgiyi tanır, sonra sevgiliyi bulur. Aşk mabudu henüz kendisi bize görünmeden nuru üzerimize düşmüştür. Bir zamanlar bu tılsımlı şua içine sarmalanır, bu adsız ummanlarda farkına varmadan çalkalanıp yuvarlanır, böylelikle birinci istihaleyi geçirir, yeni olgunluklar peyda ederiz. Neyin nesidir, nerede başlar nasıl biter bilmeyiz ki. Bir gün gelir uyku gayyalarından uyanır gibi gözümüzü açar karşımızda bir çift göz görürüz, kulağımız pek aşına bir ses duyar. Kader ölçeklerinin dolduğu, nasip tezgahlarının tamamlanmış bir dokumayı ortaya attığı bir andır.” (Erol, 2014, s. 41)

Safiye Erol, insanın aşk konusunda bir tür başkalaşım geçirdiğini düşünmektedir. Bu başkalaşımın ilk adımı âşık olanın içerisine, bu aşk hissiyatının ilk düştüğü an olmuştur. Daha sonrasında ise nasip tezgahında bu aşkı tamamlanmıştır. O halde Erol için nasip ve kader kavramlarının da önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim bir röportajında “Niçin itiraf etmeyeyim: Ben gayet fatalistim, bu cemiyetin bana ne kadar zaman ihtiyacı varsa, o kadar zaman yaşarım ben... Fazlasına da zaten lüzum yok...” (Erol, 2016, s. 49) Dolayısıyla Safiye Erol’da bir tür kaderciliğin de olduğunu görmek mümkündür. Fakat Safiye Erol’un kaderciliği kişinin hürriyetinden uzak olduğu bir kadercilik değil, aksine kişinin kendi kaderinde bulunanın yine kişi tarafından seçilmesiyle bağlantılıdır. Bu vurgusunu Çölde Biten Rahmet Ağacı kitabında da yapmıştır. “Derler ki aşğın nazarı olmasa, hiçbir şey var olamaz, meydana çıkamaz.” (Erol, 2020, s. 41) O halde aşkın ilk başladığı yer aşğın kendi bakışı yani bizatihi kendi varlığıdır.

Safiye Erol, kaza ve kadere ilişkin görüşleri insanında kendisinin etkin olduğu bir alandır. 1962 yılında yazdığı 'Kaza ve Kader' isimli makalesinde bu duruma şu cümleleriyle değinmiştir:

"Olayların gerekçesini anlayamadığımız, bilimle çözemediğimiz zaman 'kaza ve kader' tekerlemesiyle avunmaya, kendi gücümüzle içinden çıkamadığımız davaları Yaradan'a ismarlayıp cisme cana akla ziyan getirmemek için bir kenara çekilmeye çalışırız. Filan işin aslı şöyle de olabilir, imkân kapıları dört tarafa açık duruyor, ama öyle de olsa elim yetmez böyle de olsa cüsem çıkışmaz. Benim bunda sayım suyum yokmuş meğer. Böyle deriz, belki biraz içimizi çekeriz, belki kaçamak gözyaşları ıltır yüzümüzü. Sonunda ferahlarız." (Erol, 2016, s. 345)

Safiye Erol, bu yazısından da anlaşılacağı üzere kaza ve kader mefhumlarını insanın dışında gerçekleşen '*ne olursa olsun böyle gerçekleşecekti zaten*' düşüncesinden uzak bir yerde tutmuştur. Çünkü Erol, insanın başına gelen her tür olumsuzlukları bu iki kavramın üzerine atarak, açıklama getirilmesine karşıdır. O, insanın hayallerini zorlamadan her tür zorluğu gördüğünde hemen kader kavramı ile durumunu açıklayıp, yoluna devam etmemesine karşı çıkmıştır. Tüm romanlarındaki ana karakterlerinin de yaşadığı acılara, imtihana rağmen karakterlerin 'kaza ve kader böyleymiş' diyerek sorunlara sırt çevirmek yerine onları nasıl aşabileceğini, aşma imkanını olup olmadığını sorgulayan ve bunu başaran güçlü karakterler kurgulamıştır. Bu karakterler istedikleri şeyleri her zaman elde edememiş ya da romanların sonunda her zaman mutlu bitmemiş olmasına rağmen Safiye Erol, ellerinden gelen gayreti gösterdiğini her fırsatta anlatmıştır. İşte Safiye Erol'un iman görüşünün bir tezahürü de buradan çıkartılmaktadır. Çünkü eserlerindeki karakterlerin en önemli ortak özelliklerinden bir tanesi de çaba ve gayret gösteren kişiler, sonunda istedikleri gibi olsun veyahut olmasın Yaradan'a karşı imanını ve şükrünü bırakmadığını göstermektedir.

Safiye Erol'un yaptığı tüm açıklamalar ve dile getirdiği tüm düşünceler adeta onun felsefesindeki mistik bakışın da argümanı haline gelmektedir. Çünkü o beşeriyetten çıkan fakat onunla sınırlı kalmayan bir kavramdan bahsederken ulaştığı yer olarak yüce bir varlığa işaret ettiği, dini bir alan karşımıza çıkmaktadır. "Aşk kesbi değildir, ihsânîdir, yani Yaradan'ın yaratığa yüce keremidir" (Erol, 2016, s. 318-319) derken Safiye Erol, aşk mefhumunun kutsallığını yine en yüce kutsaldan biz insanlara bir bahşedilme olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Çünkü kesbi kavramı sonradan kazanılmış olan demektir fakat ihsânî demek ise en güzel biçimde demektir. Öyleyse Safiye Erol aşkın, sonradan kazanılmış olan bir yeti olmadığını insanın fıtratında yer aldığını ve bunu yüce bir varlığın insanlığa bahşettiği bir yücelik olduğunu vurgulamak istemiştir. Yine aşkın önemini ve aşkın tasavvufla olan ayrılmaz ilişkisi bir kez karşımıza çıkarmaktadır. Bir şeyin fitri olması, onun ezeli olmasına da işaret etmektedir. Safiye Erol'da bu ezeli olarak görülen aşk mefhumu kendisini Allah'ın bize yaratılıştan itibaren verdiği bir lütuf nezdinde göstermektedir. O halde Safiye Erol, yaratılıştan gelen aşk kavramının kutsiyetine inanmakta bu kutsiyeti okuyucularına da iletmektedir. Bu kutsal olan aşk kavramı ise insanı yüce varlığa doğru bir yöneliş olduğu zaman kendisini doğru olarak gün yüzünde gösterir. Sonu yüce varlığa götüren her şey Safiye Erol için gerçek manayı taşımaktadır.

Yüce varlığa, Safiye Erol'unda tabiriyle Yaradan'a dair ilerleyen bu yolculuk, imanî bir alana doğru gitmektedir. Safiye Erol'da iman mefhumunun sürecine baktığımızda iman ve hayatın müşterekliğini Antik Yunan filozoflarında da var olduğunu hatta Sokrates, Platon ve Aristoteles'in iman yolunda olduklarını yazılarında belirtmiştir. İslamiyet'in ise din ve ilim olarak hiçbir zaman ayrılmadığını imanın, müspet ilimlerin içerisinde zaten hep var olduğunu söylemektedir. Safiye Erol, aşk kavramını ele alırken cismani/maddesel olana yönelik aşkın geçici aşk olduğunu belirtmiştir. Safiye Erol bu geçiciliği kabul ederken bununla birlikte insandaki beş duyu kaynağının

dışında da bir realitenin var olduğunu ve bunun artık kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. “Kendi kudretimizden üstün bir varlıkla müşareketi, ona tabi olmak saadetini ve onun tarafından takviye edilmek imti’nanını duyarız. Yani bizim tasavvuf diliyle konuşmak icap ederse iman: cüz’ün külle temas ettiği noktada zuhura gelen bir hadisedir.” (Erol, 2016, s. 26) Safiye Erol’un bu cümlesinden de hareket somutun soyut ile temas ettiği nokta imanın var olduğu alandır. Buradaki somuttan kasıt insanın bedeni, soyuttan kasıt ise insanın ruhudur. Safiye Erol, İslamiyet dininin ruhları farklı farklı yöntemlerle terbiye ettiğini düşünmektedir. (Erol, 2016, s. 319)

Safiye Erol, ruhun psikolojik açıdan incelendiğini ve bunun iman ile ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Erol, insandaki inancın psikolojik açıdan huzur ve saadet, tasavvufi açıdan ise kemal ve cemel kavramları ile açıklanacağını söyleyerek, insanın da bu olgulara içten içe gereklilik duyduğunu eklemektedir. “İnanç duygusu modern psikolojide tam ahenk, huzur ve saadet tabirleriyle; bizim tasavvuf diline çevirsek ‘kemal ve cemel’ mefhumuyla tarif edilir.” (Erol, 2016, s. 119) İnsanın kendinden kat kat üstün gördüğü varlığa özenmeye çalışmasıyla birlikte aslında Safiye Erol’a göre insan gaza yoluna girmeye başlamış demektir. Gaza yolunun ise insanın her türlü nefsi tarafından uzaklaşarak başladığını ve son aşamasının ise kemal ve cemel mefhumlarının ortaya çıkması olduğunu belirtmiştir. (Erol, 2020, s. 74-105) Burada kemal mefhumu olarak anlatılmak istenen insanın ulaşabileceği en olgun ve üst mertebedir ki tasavvufta da eksiksiz olarak yorumlanmaktadır. Cemal mefhumundan kasıt ise Allah’ın lütüflarını ve rızasını kendisinde gösteren anlamına gelmektedir. (Ansiklopedisi TDV İslam, 27.12.2021 tarihinde)

İnsanın kendisinden daha kudretli ve yüce olan varlığa yönelmesiyle mistik, tasavvufi ve felsefesi alanların birbiriyle ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. “Hak ile olmak derecelerine varan mistik münasebette ise şahsın kendi enerji merkezini ilahi enerji merkezine bağladığı kanaati ve dolayısıyla kendi kendini namütenahiye doğru durmadan aşma tahassüsü vardır.” (Erol, 2016, s. 26) İşte insandaki, sonsuza karşı olan bu tahassüsün en esas ve temel zaferi olarak görünen ve bu zaferin sonucunda ise insanda bizatihi kendisinin namütenahi aşk, tekâmül ve ebediyet alanlarına kapı açtığı görülmektedir. (Erol, 2016, s. 145) Bu namütenahiye yönelik Safiye Erol’un yazılarında bir kavramı daha karşımıza getirmektedir. Bu kavram Safiye Erol’un tabiri ile ‘basübadelmevttir. Basübadelmevt, ölümden sonra diriliş anlamına gelmektedir. (Luggat, 10.12.2021 tarihinde alındı.)

Aslında tüm bu tanımlar adeta Safiye Erol’un felsefesindeki mistik bakışın da argümanı haline gelmektedir. Çünkü o beşeriyetten çıkan fakat onunla sınırlı kalmayan bir kavramdan bahsederken ulaştığı yer olarak din alanı karşımıza çıkar. “Aşk kesbi değildir, ihsânidir, yani Yaradan’ın yaratığa yüce keremidir” derken Safiye Erol, aşk mefhumunun kutsallığının yine en yüce kutsaldan biz insanlara bir bahşedilişlik olduğu dikkat çekmek ister. (Erol, 2016, s. 318-319) O halde yüce varlığa, Safiye Erol’unda tabiriyle Yaradan’a dair ilerleyen bu yolculuk, imani bir alana doğru götürür, bizleri. Erol, iman mefhumunun sürecine baktığımızda iman ve hayatın müşterekliğinin Antik Yunan filozoflarında da var olduğunu hatta Sokrates, Platon ve Aristoteles’in iman yolunda olduklarını yazılarında belirtmiştir. İslamiyet’in ise din ve ilim olarak hiçbir zaman ayrılmadığını imanun, müspet ilimlerin içerisinde zaten hep var olduğunu söylemektedir. Yukarıda aşkın tanımından da bahsederken cismi tarafın geçiciliğini söylemiştik. Safiye Erol bu geçiciliği kabul ederken bununla birlikte insandaki beş duyu kaynağının dışında da bir realitenin var olduğunu ve bunun artık kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. “Beşerin iman tezahürleri ise herhangi bir dış tesirin neticesi değil, doğrudan doğruya kendi yaradılışı iktizasıdır.” (Erol, 1960, s.26)

Safiye Erol, insandaki inancın psikolojik açıdan huzur ve saadet, tasavvufi açıdan ise kemal ve cemel kavramları ile açıklanacağını söyleyerek, insanın da bu olgulara içten içe gereklilik

duyduğunu eklemektedir. İnsanın kendinden kat kat üstün gördüğü varlığa özenmeye çalışmasıyla birlikte aslında Safiye Erol'a göre insan gaza yoluna girmeye başlamış demektir. Gaza yolunun insanın her türlü nefsi tarafından uzaklaşarak başladığını ve son aşamasının ise kemal ve cemel mefhumlarının ortaya çıkması olduğunu belirtmiştir. (Erol, 2020, s.74 ve 105)

Safiye Erol'da insanın kendisinden daha kudretli ve yüce olan varlığa yönelmesi sonucunda mistik, tasavvufi ve felsefi alanlarında birleşme durumunu görmemiz mümkündür. "Hak ile olmak derecelerine varan mistik münasebette ise şahsın kendi enerji merkezini ilahi enerji merkezine bağladığı kanaati ve dolayısıyla kendi kendini nâmütenâhiye doğru durmadan aşma tahassüsü vardır." (Erol, 1960, s.26) İşte insandaki, sonsuza karşı olan bu tahassüsün en esas ve temel zaferi olarak görünen ve bu zaferin sonucunda ise insanda bizatihi kendisinin namütenahi aşk, tekâmül ve ebediyet alanlarına kapı açtığını görmekteyiz. (Erol, 2016, s.145)

3.3.İnsan

Safiye Erol'da insan, şuur ve kimlik sahibi olan beden boyutu olduğu kadar mana aleminde de hacim sahibi olan bir varlıktır. İnsan denildiğinde hem beden hem de ruhtan bahseden, bu insanın iman çerçevesinde tekamülünü görmek onu, kendi baktığı pencereden hiç bakamayacak olan maddeci ekolleri eleştirmeye itmiştir. İnsanlık zatını maddeden üstün görmesi zaferinin ilk sembolü, bayraktarı olarak gördüğü Hz. Halil İbrahim'in "Ay da batır, gün de batır, ben fani olana tapmam." cümlesinden hareketle bu fani olanları yaratan bir yaratıcı olduğuna ve kendisinin sadece ona inandığına değinerek, bunun kendisini etkilediğini vurgulamıştır. (Erol, 2020, s. 11) Safiye Erol'daki insan kavramını açıklamaya çalışırken yazılarından hareketle temele önce aşk ve oradan hareketle tasavvuf ve bu tasavvufi bakış açısının bir uzantısı olan tekâmül ve iman mefhumları aklımızdaki insan şemasının birer birer alt kümelerini oluşturmaktadır. Aşkın insandan çıktığını ve bu yetinin ona Yaradan tarafından verildiğini, yüce varlığın bahşettiği bu yetinin ise cismi olan yani beşerî olan yanımıza ait olamayacağını muhakkak insanda bu mistik boyutu anlayacak ve anlamlandıracak bir tarafın olduğunu ve bu tarafın sınırlarının sadece duylara ait olmayacağını belirtir. İşte bu ebediyete ulaşmak için geçilen aşamaların tekamülden ibaret olduğu, insandaki olgunlaşmanın aşamaları, insandaki hangi süreçlerden geçtiğini anlatır niteliktedir. Samiha Ayverdi, Safiye Erol ile ilgili görüşlerini dile getirirken çoğunlukla onun Garbın mürekkep bilgisine hâkim olduğunu ve köklerinin Doğu'da kaldığını hiçbir zaman unutmayan, bu iki kültüründe güçlü tahlillerini yapan Türk mütefekkir olarak anlatmıştır. Bu anlatımlarında Garp ve Doğu mefhumlarına fazlaca önem veren Ayverdi, Erol'u anlatırken şöyle bahsetmiştir: "Orta, lise ve üniversite yıllarını garpta geçirmiş olmasına rağmen, sadece metot ve ciddiyet gibi dış formasyonunda kendini gösteren batılı ruhu, onun aşk, hamaset ve iman zırhı ile sağlama alınmış olan içine asla işleyememiş, aksine, bu derinden derine yanan ocağın yalımı, Doğudan çarpan hava ile hız bularak yanardağ haline gelmiştir." (Ayverdi, 2020, s. 210) Ayverdi, her dem imanı içinde barındıran, Batı'yı bu kadar doğru tanınmasına rağmen bunu yaparken kendi köklerinden uzaklaşmayan bir Safiye Erol'dan bahsetmektedir.

Safiye Erol 15 yılı aşkın Batı'da eğitim alması suretiyle onlara ait kültür ve birikimlerini tecrübe etme imkânı bulduğunu bilmekteyiz. Kendi düşünce dünyasının da Batıdaki düşünürlerin dünyasına benzememesini, annesinin ona çok küçük yaşlarda verdiğini din ahlakından dolayı olduğunu anlatmaktadır. Yazılarında Sofistlerden Sokrates'e, Platon'dan Aristoteles'e Schopenhauer'den tutunda W. James'e, Goethe'den tutunda Tagore'ye kadar daha birçok filozofu ele aldığı ve onlardan bahsederken bilgi birikiminin varlığıyla kaleminin birleştiğini görüyoruz. Batı ve Doğu'yu tanımasının sonucunda Batı'nın düşünce dünyasına dair şöyle bir eleştiri getiriyor:

“...her şeyi kimya potasına tıkamıyorlar. Her sırrı çözemiyorlar, ama sırrların varlığına da tahammül edemiyorlar. Halbuki bizler... Müsaade edin, doğu ve batı diye ayırmakta hata ettim, maddeciler ve spiritüalistler tabiri daha uygun düşecek, biz, canımızda gizlenmiş sır ile şimdi erir, şimdi dirilir, her dem taze buluruz.” (Erol, 2020, s. 45) Bu tanımından da anlayacağımız üzere Safiye Erol için insanın spiritüalist yaklaşıma yatkınlığının daha doğru bir kanaat olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Zaten insan denildiğinde hem beden hem de ruhtan bahseden, bu insanın iman çerçevesinde tekamülünü görmek onu, bu pencereden hiç bakamayacak olan maddeci ekolleri eleştirmeye itmiştir.

SONUÇ

Edebiyat ve felsefenin yolları birbirinden ayrı gibi görünse de yakınlaştığı zamanlar olmuştur. Bu iki alan birbirlerinin tanımı olmamakla birlikte birbirlerini zenginleştirebilecek imkânlarla sahiptirler. Bu nedenle her edebi eser felsefidir ya da her felsefi eser edebidir demek yanlıştır. Bir edebi esere aynı zamanda felsefi demek için felsefi sayılabilecek bir problem etrafında vücut bulması, sistematik ve tutarlı olması, evrensel yönelmiş olması gibi durumların sağlanması gerekmektedir. (Gürsoy, 2014, s. 46) Felsefe ve edebiyat alanları iki ayrı yolda ilerlemekle birlikte yazarın düşünce sisteminin özelliklerine göre veyahut filozofun düşüncelerini anlatım biçimine göre başta ayrı olan yolların daha sonra birleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla felsefe ve edebiyat alanlarının birbiriyle ilişki içerisinde olduğu yerlerde insan idrakinin de zenginleştiği bir formdan söz etmek mümkündür. (Bayraktar, 2013, s. 68) Bu idrakin zenginleşmesiyle kişi yaşadığı hayatın maddi ve manevi olmak üzere tüm boyutuna da ulaşmış olacağını göstermektedir. Edebiyat ve felsefeyi terkip eden, idrakinin zenginleşerek güçlenmesini sağlayan, felsefi sorgulamalarını kendi kaleminin edebi özellikleriyle birleştiren mütefekkirlerimizden birisi de Safiye Erol’dur.

Safiye Erol, 20. yüzyılın 1902-1964’üncü yılları arasında yaşadığı süreç içerisinde başlatmış olduğu edebiyata ve felsefeye dair görüşleri günümüzde dahi etkisini devam ettirmektedir. Safiye Erol, 1921 yılında Almanya’daki Münih Üniversitesi’ne edebiyat ve felsefe eğitimi almak için gitmesi, onu bu iki alanın terkiibini yapabilen insanlardan yapmıştır. (Ayverdi S. , 2016, s. 60) Dolayısıyla Safiye Erol kaleminden çıkan yazılar kendisini sadece edebiyatta gün yüzüne çıkartmakla kalmamıştır. Aldığı eğitimler vasıtasıyla ciddi bir felsefe bilgisine de sahip olmuştur. Safiye Erol, kaleminden dökülenleri aynı zamanda felsefeyle de birleşmiştir. Eserlerindeki temalar sistematik, tutarlık ve genellikle felsefi problem gibi ele alınması Erol’un felsefeye karşı olan bütün tutum ve yaklaşımını göstermektedir. Kendisinden önce yaşamış olan birçok düşünürün fikirleriyle tanışmış olan Safiye Erol makalelerinde de bu fikirlere yer vererek, onlara karşı tenkitlerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu durum Erol’un edebiyat kadar felsefeyle de ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Safiye Erol, yaşadığı süre boyunca hiçbir zaman ünlü bir yazar veyahut felsefeci olarak tanınma kaygısını içinde taşımadığını belirtmiştir. (Erol, 2016, s. 49) Bu kaygının olmaması onda samimi ve şahsına münhasır bir fikir dünyasını inşa etmesine sebep olmuştur. Safiye Erol’un kaleme aldığı eserlerine bakıldığında kullandığı üslup, akıcılık, konu seçimleri, konulara baktığı bakış açısının özgün ve bütünlüklü bir şekilde başlayıp aynı şekilde tamamlanması ondaki şahsına münhasırlığın kaynağı olmuştur. Ayrıca Safiye Erol’a dair yapılan araştırmalar sonucunda genel kabul olarak görülen fikir; onun popüler bir yazar olmadığı ve değerinin tam bilinmediği yönündedir. Erol’un bu durumunu bilenler olarak çevresindeki onu yakinen tanıyan yazar arkadaşları, yazılarında belirterek, bu konuya dair dikkat çekmek istemişleridir. Nitekim yakın arkadaşı olan Samiha Ayverdi, Safiye Erol’un ölümünün ardından şu cümleleri yazmıştır.

“Maalesef memleketin en değerli, dürüst, hamiyetli, imanlı, münevver ve bilhassa son derece derin ve bilgili bir evladını, aziz ve sevgili arkadaşım Safiye Erol’u kaybettik. Memleket, böyle muhteşem ve yerine konmaz bir abidenin eksilişini adeta duymadı...Umursamadı... Herhangi bir sahne sanatkârının arkasından kıyametler koparan kütlenin, bu telafisiz ziya’dan haberi dahi olmadı. İşte irfan hayatımıza, gerçek ve sağlam münevvere gösterilen aksülamel bu...” (Ayverdi, 2020, s. 217)

İnsan felsefesi insana, insanlık sorunlarına ve insanın varlığına dair sorgulamalar yapan felsefi alandır. Bütün kadim medeniyetlerin sorguladığı ve yaptığı şey, insanı kendini bilmeye davet etmek olmuştur. Kendini bilmek tüm var oluşun başlangıcıdır. Tasavvur edecek olursak; acaba tüm bu evrendeki amaç, düzen, hüznün, mutluluk, ahlak, sanat, sevgi, aşk neden var? Bu sorunun Safiye Erol çizgisine en çok uyan cevabını Enes Kala’nın şu cümlelerinde bulabiliriz. “Seni muhatap kabul etmiş ve çare kılmış seni, çare veren...” (Kala, 2018, s. 10) Bu cümlelerin ardından Enes Kala, insanın sorması, sorgulaması ve kendisini insan kılan o yolları ortaya çıkarmaya çalışması gerektiğini belirterek insanın değerler içerisindeki ehemmiyetini vurgulamaktadır. “İnsandan değeri alırsan geriye et kalır. Değerden de insanı alırsan kocaman bir boşluk ve anlamsızlık.” (Kala, 2018, s. 10) İnsanın kendini maddeden aşkın sayması ve sonsuz olana yönelmesi Safiye Erol için çok müthiş bir başkaldırıdır.

Safiye Erol için de değer insanın varoluş serüveninde olmazsa olmaz bir mefhumdur. Çünkü Erol insanın kendini maddeden aşkın saymasını ve sonsuz olana yönelmesini hakikat olarak kabul etmiştir. Safiye Erol’un fikriyatından hareketle insanın ve insanlığın nasıl bir süreçte kendisini gösterdiğini, hakikatin nerede olduğunu, tekâmülün hangi aşamalarından geçtiğini görmemiz mümkündür. Çünkü Erol’a göre insan, kendi varlığını tekâmül içerisinde yaşamaktadır. Bu tekâmülün başlangıcı beşerî basamak olup, sonu ise aşkın varlığa ulaşma çabasıdır. Safiye Erol, maddeden aşkın olan bir tarafın varlığına işaret ederek o varlığa insanın bizatihi kendisi ulaşacağını söylemiştir. Çünkü ona göre insan geldiği o evre birinin yardımı ile değil kendi içinden gelen imanî kuvvetle anlaşılacak bir evredir. Bu sayede insan namütenahi olana doğru yol almakta ve bu sayede aldığı yol doğru olarak görülmektedir. Bu noktada Safiye Erol’da bilinmesi gereken bir önemli hususta sonsuza doğru yol alan o insanın hür olmasıdır. 1949 yılında kendisi ile yapılan bir mülakattaki soru ve cevap tam da onun için bu hür kavramının ne kadar önemli olduğunu anlatır niteliktedir.

“- En çok neye düşkünsünüz?

- Hürriyet ve istiklâl..

- Kayıtsız şartsız mı?

- O kadar ki, hürriyetimi, ne de olsa tahdîd edecek diye, şöhretten bile korkuyorum...”

Röportajdan da hareketle önce kendisini ve daha sonra tüm insanlığın hür olmasını çok önemsemiştir. 1959 yılındaki bir makalesinde “...şahsiyet ve hürriyet uğruna asâbımı tüketirim.” (Erol, 2016, s. 111) diye yazan Safiye Erol, hürriyetin insan var oluşu için de elzem bir hakikat olduğu düşüncesindedir. İnsanın bir tekâmül içinde olduğunu kendi cismi bedenini aşarak, aşkın varlığa doğru kendisi gerçekleştirebilecek olan insan bunu yaparken hür ve irade sahibi olmak zorundadır. Hürriyetiyle yönelişini seçmekte idrakiyle ise bu yönelişini anlamlandırmaktadır. İnsanın bu yönelişi yani kendini gerçekleştirme hem varlığına hem varoluş amacına hem de insanlık sorunlarına da yönelmesi demektir. Dolayısıyla burada insan felsefesinin en önemli uzantısı olan bir varoluş kaygısı bulunmaktadır.

Safiye Erol da gerek kendi gerekse alemlerin varoluşunun vazgeçilmez noktasını hür olmasıyla başlatmış, insan hür iradesiyle seçimler yapmaktadır. Daha sonra insanın kalbinden gelen beşerî aşk ile devam ettiren Erol, beşerî aşkın sonlu olduğunu gören insanın sonsuz olanı aramasıyla devam etmiştir. Sonsuzun ise tasavvufta bulunacağını düşünmüştür. Ona göre tasavvufta, insan tüm alemleri anlamlandırarak kendi varoluşuna dair sorduğu sorulara cevaplar bulacaktır. Bu bahsedilen süreç ise Safiye Erol'da insanın varoluş döngüsü niteliğindedir. İnsan her bir aşamadan geçerek kendi hakikini bulabilecek güce erişmiş olacaktır. Çünkü Erol her fırsatta iki farklı alem olduğunu bu yaşadığımız gördüğümüz dünyanın ayrı -ki platon buna duyular dünyası- bir de gözle görülecek somutlukta olmayan ama gerçekleri içinde barındıran mana alemleri -ki Platon buna da idealar dünyası- demiştir. Safiye Erol'da bu mana alemleri aşkın varlığında içerisinde bulunduğu biricik alemdir. Bu biricik Erol için insanın ulaşmasını bir görev bildiği alem gibi görülmelidir.

Safiye Erol yaşadığı süreç içerisinde çok tanınmayan fakat daha sonrasında birçok kitaba, makaleye, seminerlere konu olan ve kıymetini bilmemiz gereken mütefekkirimizdir. Onun düşünceleri ile kaleminin buluştuğu noktada artık maddileşmenin ötesindeki manalara doğru yol aldığını ve kendi hayat yolculuğunu da bu manalar etrafında topladığını her dem bize anlatmak istemiştir. İşte bulduğu o manayı ise batılı filozof olan Nietzsche'nin cümlesinden alıntı yaparak, şöyle anlatır: "Sen benim sevgili dostum musun? açıl öyle ise enginlere. Seni çok uzaklarda, çok yükseklerde göreyim ki, benim yıldızım olasın." (Erol, 2020, s. 74) Tıpkı bir yıldız gibi ona yolunu gösteren bu mana aleminin varlığıyla insandaki anlam arayışının buluştuğu yer Safiye Erol'da insan felsefesinin mümkünliğini var kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alıcı, M. (2010). Kitap Tanıtımı ve Tenkitleri / Reviews. *Milel ve Nihal*, 7(1), 248-250.
- Ansiklopedisi TDV İslam. (27.12.2021 tarihinde). <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemal--tasavvuf-sitesinden-alindi>.
- Ayverdi, S. (2016). *Mektuplar-5*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, S. (2020). *Abide Şahsiyetler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ballı, F. (2019). Safiye Erol'un Eserlerinde Tasavvufi Terimler. *Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı* . Yüksek Lisans Tezi.
- Bayraktar, L. (2013). *Felsefe İle* . Ankara: Düşünce Yayınları.
- Bayraktar, L. (2016). *Bergson*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Ceylan, F. E. (2020). Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 2(1), 142-148.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-69.
- Çetin, E. (2020). Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Öne Çıkan Varoluşsal Temalar. *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 15(3), 297-322.
- Demir, F. (2014). Aydınlanma Felsefesinin Değer Alanındaki Yansımaları. K. Belediyesi içinde, *Felsefe-Edebiyat ve Değerler Sempozyumu* (s. 279-293). Kahramanmaraş: Öncü Basımevi.
- Erdem, H. (2011). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Konya: HÜ-ER YAYINLARI.
- Erol, S. (2014). *Dineyri Papazı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2016). *Makâleler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2017). *Leylak Mevsimi*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2019). *Kadıköyü'nün Romanı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2019). *Ülker Fırtınası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2020). *Ciğerdelen*. İstanbul : Kubbealtı Neşriyatı.
- Erol, S. (2020). *Çölde Biten Rahmet Ağacı*. İstanbul: KUBbealtı Neşriyatı.
- Gürsoy, K. (2014). *Bir Felsefe Geleneğimiz Var Mı?* Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Hazırlar, B. (2019). *Friedrich Nietzsche Felsefesinde İnsan ve Duygu*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.
- Kala, M. E. (2016). Orta Çağ Felsefesi. *Yayınlanmamış Ders Notları*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü.
- Kala, M. E. (2018). *İnsandan Değere Değere İnsana*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Kramer, S. N. (2014). *Tarih Sümer'de Başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Luggat. (10.12.2021 tarihinde alındı.). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>.

- Mevlâna. (2014). *Mesnevi*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Ocak, H. (2011). Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 79-101.
- Öner, N. (2013). *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Kitap.
- Öztürk, B. B. (2019). *'Martin Heidegger'de İnsan ve Eğitim Sorunu*. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.
- Pala, H. (2016). Rönesans ve 17.Yüzyıl Felsefesi. *Yayınlanmamış Ders Notları*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü.
- Platon. (2015). *Devlet*. Ankara: Yason Yayınları.
- Topçu, N. (2017). *İsyân Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2020). *Var olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Vural, M. (2011). *İslam Felsefesi Sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yardım, M. N. (2010). *Safiye Erol*. İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- Yıldız, M. (1-3 Kasım 2012). Edebiyatın Felsefi Temeli Üzerine Bir Deneme. *Felsefe-Edebiyat ve Değerler Sempozyumu* (s. 519-526). içinde Kahramanmaraş Belediyesi: Öncü Basımevi.
- Yılmaz, S. (2019). Hermes'in Eski Mısır ve Helen Dünyasından İslam Coğrafyası ve Anadolu'ya Yolculuğu. *Lectio Socialis*, 3(1), 21-46.